

EUSKALDUNAK: ORIXE BERE BERRI EMATEN, EDO EGILEA PROTAGONISTA

Uitzi, 1988-XI-27

Joxe Mari Aranalde (*)

Agur, entzuleok, euskaltzain eta beste, uitziar nahiz kanpoko. Zatozte guztiok nerekin. Goazemazue "Erralde" baserrira.

Negua dugu. Hotz da kanpoan. Ilundu zuen aspaldi. Isildu ziren arratsaldeko ingurutxoentzako tuntunak eta dantzazko dibertitu den gaztejeandaren iji-ajak. Hontzen txanda da orain. Tabernazalaren batzu ez beteak beren etxeetan dira.

Baina ez danak. Uitzin agertzen da igandeetan herri horretan etxerik ez duen zenbait gizaseme. "Basagizonak" (VII 49) dira. Astegunez ez ditu inork ikusten herrian. Artzain dabilenak bakarrik egiten ditu topo mendian, beren txondar inguruetan. Hauek ez daukate etxerik Uitzin. Basoko txabola dute beren etxe gizaseme zaildu hauek denak. Han daukate zain beren "kamaina" (VII 609) lotarako. Baina ez dirudi presa haundiegirik daukatenik beren etzauntza horietara biltzeko.

"Jai egin eta, goiko ostatuan oi baino obeki afalduz/basora baino len, an genituen adiskidengana agertuz" (VII, 49). Ez doaz zuzenean txabolara. Errekaldera datoz, gaur gu bezalaxe. Sukalde bero hartan bukatzen dute beren igandea.

Ez zekiten asko "Iriondo Ataun'go seme prestatuak" eta "Beltza" bertsolariak eta "Irube Donamartikoak" eta "Kosko" "epotxak" eta "Zarauzko Letek" eta "Bustintza Mañari'koak" eta "Oartzun'go Mitxelenak" (VII, 89-145), berriz esanda ere, ez zekiten asko beren izenak betirako josiak geldituko zirela norbaiten buru-bihotzetan, eta norbait horrek bertorik ederrenetan kantatuko zituela eta goretsiko sekulako. Ahaztuak

---

(*) Oharra: *Euskaldunak* aitatzen den guztietan, eta besterik esan ezean, lehen argitalpena da (Itxaropena Argitaldaria-Zarautzen-1950), eta xifrek, kapitulua edo kantua eta beraren bertsoetako bat adierazten dituzte.

dira gizon haiek Uitziko mendietan botatako izerdiak, eta itzaliak beren oihuak eta zerra nahiz haizkora hotsak. Izenak hor daude, ordea, euskarak diraueno. Nolako begiak jartzen ote zituen gure lekuko honek, gizon haiek sukaldean sartzen ikustean “igande gauez ta neguz” (Vii, 49). Entzun dezagun bera, “igande gauez ta neguz” basagizonez betetzen den sukalde horren berri ematen.

Kantu bat osoa eskaintzen dio sukalde honi eta gaualdi honi gure lekukoak. “Denok bat” du izena. Hona lehen bertsoak:

“Negu luzean bost ipui eder / egun ta ardazleetan.
ikasi nitun, artazuritze, / garbari ta ardazleetan.
Gaualdi bat dut ezin-utzia / istori labur onetan,
ua baitago ezarrienik / euskaldunen biotzetan.

Ortakoz, aipa-bearra dizut / azi ninduten sukalde:
ain zuzen, etxe aren izena / len dakizun “Errekalde”.
Nere lenengo euskal-eskola, / nere sortetxeko alde.
Euskalerriko biotza dut nik, / artaz nai baduzu galde.

“Elbarren” zaion auzoan dago / errian dan aundiena;
goiko auzoan balego, buruz / ager liteke gaillena.
Errekatxo bat ondoan: ikus / egoki dun ez, izena;
larraïña goien, iru sukalde, / berria irugarrena.

Aur nintzalarik, bi ama-alaba / banetan ziraden bizi.
Txikienen alaba unidek / arretaz ninduan azi.
“Beste sukalde” zitzaionera / zenbat aldiz nun igesi.
amonordeak –zeruan bedi– / al du gaurgeroz ikasi.

Artzai bazera, badakizu zer / dan arkume gaitzetsia”;
–praile bizardun batek jarria / ori nun izengoitia–.
Ainak(arek), ama bat, bi ere ez aski / gose-erasana guzia;
beti erkitu geldibearra / ama geigoren isia(gutizia).

Ama gisoak, aurraldi batez, / titi baiñon au geiago:
ez nindun gaiztoz goseak utzi. Gaurgero zeruan dago.
Azken jaioa nintzalako, ni / besteak baiñon aulago;
bi iñude ta ama baiño / amona ez nun gorrotoago”.
(VIII, 1-41).

Horra Orixe bere berri ematen *Euskaldunak* poeman. Eta irakurri dugun zati horretan, bere bizitzako berririk garrantzitsuena ematen digu. Entzun berriro bertsoa: “Ama gaisoak, aurraldi batez, / titi baiñon aur geiago”. Horra hor zoragarriro esanik Orixe Uitziko Errekaldeko sukaldean egotearen arrazoia. Beste bi seniderekin sortu zen mundura, eta titi bila etxetik kanpora joan behar, hura argira agertzerako amaren biak hartuak bait zeuden. Eta nora eramango gure Nikolas txikia, eta Uitziko

Errekalde baserrira. Arroxa Ariximuño izango du hemen inude, eta honek emango dio beraren amak ezinez ukatu zion titia.

Orixek ez dauka saltzeko ama-ordeko andre hau. Egokiera duen aldi oroz aitatzen du bere olerkietan, eta *Quito-n arrebarekin* liburuan. Eta ez ama Arroxa bakarrik. Familia osoa aitatzen du eta aupatzen Orixek. Entzun betirako idatzirik geldituko den aitorten biribil hau: “Azkenean iñudeari gaztiratu (Orixek Orexan ezin zuela etsi ikusita), eta an etorri omen amandre Mari-Axuntxi, ni bizkarrean eramatera. Lau orduko bidean mendiz. Oso maite nindutenan yende aiek, batez ere amonak, gerta oi dana. Askotan entzun nitenan guraso neuzkan aieri: Guri etzaigu beñipein iduritzen ere, gure ez dugunik. Geron lenbiziko aurra il zitzaigunean ekarri genun bularrera. Berak ere ez du etxera griña aundirik gizagaixoak.

Lekunberrira edo Leitzako Erasoteko Bordetara yuaten nintzanero, beti lelo bera zunan Etxarri zaparariak: Mutiko au zerea duzu?; ta ordun berritzen zunan gertakari guzia: iru yaio giñala ta azitzera ekarri nindutela; i Aresora eraman indutela, ta etxean azi zutena il egin zitzaiaela. Nik, berriz, alako naigabe bat banenunan, yende on aiek guraso ez nitulako, edo ez nitula esaten zidatelako. Egiazko gurasoak guraso nitunik ez siñestu nai. Esanago ta gutxiago. Ez dinat oben aundirik, nere ustez”. (*Q.A.*, 40 orrialdea). Eta 44 orrialdearen haseran beste aitorten biribil hau: “Halako yende onik ez nenunan arkituko billa ibillirik ere”.

Merezi zutela uste dut uitziarrek aitorten eskertsu hori entzutea. Eta merezi, batez ere, orduko errekalde tarrek. Bihoakie euskaltzale guztion eskerrona eta txaloa.

Baina sukalde hari eta jende haiei egiten zaien omen honetan, badugu norbait denen artetik bereiz hartu beharrekoa. Seinalatu du Orixek berak, lehen irakurri ditugun bertsoetan. “bi iñude ta ama baiño amona ez nuan gorrotoago” entzun diogu Orixeri. Hor ez du ematen amona honen izenik. Ez digu esaten ere ama-ordekoaren edo aita-ordekoaren ama duen. “Mari-Axuntxi” du izena eta aita-ordekoaren ama da, “aita zapatariaren ama”, berak dioen bezala (*Quito-n arrebarekin*, 44 or.). Orixek zergatik zuen bereziki maite —“ez nuan gorrotoago” hori da— amona hau jakiteko, sukalde horretatik atera beharra daukagu. Baina oraindik ez gaitezke atera. Bilera eta gaualdi horiek poema egilerentzat zer izan diren esan baino lehen ez behgintzat. “Pestaburu” lehen kantuko bigarren bertsoak erakusten duela ederki esango nuke gauza hori. Hona zer dion:

“Lapurtarrek erakus belar-sega-lanen;
Bizkaitik etor ziren txondarrak egosten;
giputz iaioak ere baziran zur-lantzen...
Bost ipui eder orok emen erein zuten”.

Euskal Herri osotik etorritako jende horiek ditu Orixek bere inspirazio-iturri poeman. Horien ahoetatik jalkitako “arnasa” da berak “manitu” diguna. Ohore, beraz, gizon haueri, Errekaldeko sukalde hartan gure “erritasuna”ren (IX, 222) ederra erein zutelako mutiko haren bihotzean. Eta horrenbestez atera gaitzke sukalde horretatik, amona-ilobekin mendira joateko. Ilobak amonari dion atxikimendua zergatik den, mendian dugu jakitekoa.

“Letari” izeneko kantuan ematen zaigu geretakariaren berri. Mikel Eleder da kontatzailea, eta Garazi Gerrieder entzulea. Hona:

“Lenengoz atera nun kabitik mokoia;
 (artean soil nekian erriko zokoa)
 larranbillutan giñan: “Zanbat da mundua?”
 esan nion; eta arek: “Aaundi...Jaungoikoa?”
 Bein ere etzait aztuko ango zirrakoa”.
 (IX, 181)

“Entzelai” deritza amona-ilobak “larranbillutan” dabiltzan leku hori, kopiatu dugun honen aurreko bertsoan esaten zaigunez. Orixe irakurri duen edozeinek, neke haundirik gabe, asma zezakeen, noski, amona-iloben arteko gertakaria idazlearen beraren eta Errekaldeko amonaren artekoa behar zuela izan. Baina ez dauka inork asmaketan ibili beharrik. Aski du *Quito-n arrebarekin* liburua hartzea eta 51 orrialdea irakurtzea. Hona nola ari zaion bere arrebari “Bolibi’ko zabaldua” dekrizatzean: “Amona Mari Axuntxiz oroitu nintxinan”. Eta arrebak: “Zergatik hartaz”? Eta Orixek: “Uitziko Entzelaira mutiko lenbiziko arekin larranbillu biltzera atera nintzanean, an ikusi nitunan, Uitziko kabi txiki artatik aterarik, alderdi batean Aralarko malloa, ta bestean Berueteko, Ezkurra-ko, Leitzako, Goizueta aldeko mendiak. Ordun esan nionan: “Zein aundi ote da mundua”?, ta, “aundiago Yaungoikoa” esan zidanan. (*Q.A.*, 51 or.).

Hona ziur ikasi orain poemako gertakari hartako pertsonaiak egiazki zeintzu diren. Ez dira Mikel eta bere amona. “Mikolas” eta Mari Axuntxi dira. Jainkoak bestek ez daki amona-iloba hauen artekoa zer izan zen, eta amandre hark haur harengan nolako eragina izan zuen. Ez da dudarik, Orixeren izaera gehien markatzen eta erabakitzen duen pertsona, amonordeko hau dela. Horregatik bereizten du Errekaldeko guztienartetik eta bere bizitzako beste guztienartetik. Hau ere komeni zela uste dut uitziarrek jakin zezaten.

Ez dira hor bukatzen Orixek bere buruaz poeman ematen dizkigun berriak. “Amonaren illetak” kantuan, “Apezen pilota jokua” deitu zatian, honako hau irakur dezakegu:

“Xaldi gaiñean Baraibar’koa / -aurrera baitzoan urtez-
 etxera asi da. Esku zabala, / dirurik ark ezerten ez.
 Meza ari denek lagundu nai ta / genbiltzan ito-bearrez:
 amar sos eman zizkidan bein, ta, / ez ni etxera negarrez.

Etxean, berriz, atsekabea, / dirua ostu nuela.
 Orduan negar. Emanan nunik / ez adirazi berela.
 Luzaro bage sinetsi zuten / ark emana zitekela.
 Oinbeste gabe itzuliko zen / Baraibarra aren sakela”.
 (XV, 617-625).

Nolako pena hartu oten zuen amona Mari Axuntxiren “mutiko txintxo, mutikoa ernea” omen zen hark, etxean lapurtzat hartu zute-nean! Eta nolako malkoak lertu oten ziren haren begi bietan!

Eta guztia zergatik, eta Baribarko apez eskuzabalarengatik. Zeinen ederki pintatzen digun Orixek “xaldi gaiñean” apez zaharra. Azken urte-tan itsutu egin zela? Bagabiltza hura baino itsuagorik bi begietan argiare-kin. Baina utz dezagun apeza eta segiogun poemari.

Nik esan behar banu, Orixek ez da ageri poeman negarrez, etxean lapurtzat hartu zuten hartan bakarrik. Neri Nikolas dela iruditzen zait “Iñauteriak” kantuan, “Emakunde” deitu zatian, negarrez dagoen hura ere. Emaztekiek eguna da. Eta hurrek etxez-etxe puskak biltzekoa. Bildu ahala burruntzia-puntan sartu behar dituzte xixtor eta bastelako puskak. Baina horretarako burruntzia behar. Hona haur baten arazoa:

“Aur bat exean negarti,
 ez dula burni-burruntzi;
 aita ein dio lizar zuzenez,
 aitzoz koska, burniz gori gori.
 Erdi-lotsaz ba doa auzora;
 negarra doi-doi du geldi.

Lenen atean asi da
 bildurrez “ziztor-miztor”ka.
 Andre xaloak ekarri dio
 jan-aldi on bat lukainka.
 Goxoagorik izketan dio:
 “Ori burruntzia apaiña!”.

Beste atetan berori.
 Poztu diote belarri.
 Etxeratzean, barna zabalduz,
 adierazi aitari.
 Ark: “Tutulu, ez nin esaten?
 Urrena siñesta neri”.
 (VI, 193-205).

Badut gauza politik irakurririk; baina hauxe baino politagorik! Zein da etxeoandre horien jendetasun errukibera eta diplomazi fina ederkiago adieraz ditzakenik? Zain, haur horren hiru momentuak ederkiago eta laisterkiago adieraz ditzakenik? Eta aita hori? Eta zeinek ez du haur

izengabe horrengan Nikolas irakurtzen eta ikusten? Nik bai behintzat. Familia behartsu hartako mutiko behartsu hori Nikolas da dudarik gabe.

Nikolas den bezala, nik uste, maiteari gaztainadian kantuz ari zaion mutila. Dena irakurtzeak luze joko liguke, eta bi bertso bakarrik. Honako hauetxek:

“Labainak ditu maekak, baina / saskittoa tinkatzeko
naiko nabari. Nekez ikusi / ditiot beso ta zango.
Uretan inoiz luze, biriril, / oiala bai; o zurigo;
zenbaitez ere belarrekoan / larrak odulduta gero.

Gerria berriz... artatik dizu / Gerrieder izenondo.
Aren mintzoa zein biguin ote? / Oso bakan zaigu mintzo.
Olloai deika goizean goizik / noiz baiño noiz nik entzungo;
ta nere saiets igarotzean / agur doi doi bat esango”.

Bi bertso hauen aurrekoak eta ondokoak ez ditugu irakurri, baina zazpi badira maite-kantu horren bertsoak. Nik bi hauetan ikusten dut, hala ere bereziki, Orixe bera dela Uitziko neskatxaren bati kantari ari dena.

Emakumezkoak arropaz orain baino jantziagoak ibiltzen ziren garai haietan, ikus nolako egokieraz baliatzen den gure gizona nexkaren gorputzaren berri ikasteko. Eta ikus nola dauzkan gogoan! Eta mintzoaren hori? Maitearen zantzuen egarririk egon behar da benetan eta maitemindurik, goizean ordu horietan oiloak gobernatzen ari denaren purra-purra ere entzuteko. Eta ez ahazteko? Horiek ere eragin egiten nonbait bihotzeko suari. Xehetasun zoragarri horiek denak, nik uste, maiteminduaren bihotzak bakarrik gorde ditzake eta gogora erazi maiteari esateko, maitasunaren haundia agertuz. “Gaztaiñaro” kantuko Mikel hori, nik esan behar banu, Nikolas ber-bera da.

Eta Orixe bera dugu “Eztaiondo” kantuko “Estropadak” zatian ezkonberriei norgehiagoka horren berriak zoragarriro ematen ari zaiena. Behin baino gehiagotan entzun izan genion, berak puntu horietatik guztietatik ikusi zituela estropadak kantua egin baino lehen.

Bera dugun bezala Orixe, txerria hiltzerakoan hiltzailearen hankapatik ateratzen ez dena, eta gero amonaren esanera eta arrebarekin sesioan odolkiak partitzera doana. Zeinek bestek, protagonista izan gabe, jaso eta gorde zitzakeen detaile horiek guztiak? Eta bera ere da, tximista hasten duenean, bere ondoan daraman nexkak bezala aitaren egiten ez duena, gizonago agertu beharrez. Eta non ez da Orixe bera protagonista *Euskaldunak* poeman?

Honetan bukatzen dut, entzuleak, nere hitzaldia. Barka bekit hala ere eraskin txiki bat hitz bi esateko. Hauetxek: Orixeri omen egitean,

Uitziri eta uitziar guztioi egiten dizuegula omen, eta bereziki errakaldetareiri, eta baitipat amona Mari Axuntxiri.

Bihozkizue denoi gure eskerrik beroenak, Nikolas Ormaetxea haurra hain goxoki hartu zenutelako eta hain maiteki hazi eta hezi zenutelako. Milesker!